

Відгук

офіційного опонента на дисертаційну роботу Войтович Марії Миколаївни «Культура шнурової кераміки Верхнього Подністер'я», що подана на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.04 – археологія.

Актуальність теми. Переходи між археологічними епохами – завжди викликає інтерес і дискусії у наукових колах. У ті часи спостерігаються значні зміни у культурному середовищі (зникають цілі культурні блоки, з'являються цілком відмінні культури). Однією з таких змін є перехід від епохи нео/енеоліту до епохи бронзи. Тому дослідження причин таких змін та їх проявів на території Верхнього Подністер'я є частиною вивчення цих важливих процесів у праісторії Європи.

Структура та зміст роботи. У Вступі обгрунтовано актуальність теми дисертації. Зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Сформульовано мету та завдання дослідження, визначено об'єкт та предмет дослідження, географічні і хронологічні межі. Вказано методи дослідження, джерельну базу, наукову новизну роботи. Наведено відомості про науково-практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача, апробацію результатів, публікації.

Основні положення дисертації викладено у дев'яти публікаціях.

У **Розділі 1** наведено історію досліджень пам'яток культури шнурової кераміки на Передкарпатті (Подністер'ї). Виділено й проаналізовано чотири етапи цих досліджень.

Розглянуто *історіографію* з вивчення культури шнурової кераміки на Передкарпатті (Подністер'ї) з початку XX по початок XXI ст.

Описано *джерельну базу*, яка складається з курганних і ґрунтових поховань (75 пам'яток), поселень (24 пам'ятки), музейних колекцій і випадкових знахідок, проаналізовано стан їх досліджень.

Методологія досліджень складається з низки загальнонаукових і загальноісторичних підходів. Також у дисертації використано дані генетичного аналізу, типологічного аналізу, радіокарбонного датування, даних відносної хронології, статистики, класифікації.

У **Розділі 2** розглянуто геоморфологічні особливості регіону, а також топографію та характеристики пам'яток культури шнурової кераміки. Визначено, що поселення культури займали тераси, миси і заплави (с. 78). Кургани культури шнурової кераміки переважно займали найвищі місця на терасах (с. 81). Вказано, що інколи кургани культури шнурової кераміки розташовували на схилах, мисах і заплавах (с. 82–83). При аналізі поселень зазначено, що тривалих споруд на них не виявлено, що дозволяє вважати їх сезонними стоянками (с. 87). При розгляді курганных поховань, описано специфіку їх будови, конструктивні особливості поховань, їх орієнтацію. Описано ґрунтові (менш численні) поховання культури шнурової кераміки.

У **Розділі 3** зроблено аналіз матеріальної культури: кераміки (амфор, кубків, мисок, черпаків, мініатюрних посудин а також прясельця і трубкаподібних предметів), виробів з кременю (сокир, ножів, скребків, різців, розтирачів, наконечників до стріл, пластин), виробів з каменю (сокир, долот, шліфувальних плиток, зернотерок, розтирачів), виробів з кістки (підвісок, диска, проколки, шила), виробів з бурштину, металевих виробів (браслета, перстня, гривні, сережки).

У **Розділі 4** розглянуто історичне місце культури шнурової кераміки у Верхньому Подністер'ї, її походження, хронологію і зв'язки з іншими культурами. Зазначається, що стан джерел не дозволяє однозначно відповісти на питання щодо походження культури шнурової кераміки у Верхньому Подністер'ї.

Питання хронології культури шнурової кераміки тісно пов'язане з проблемою датування ранньої бронзи на цій території. Зроблено аналіз існуючих періодизацій запропонованих польськими та українськими

дослідниками, вказано на розбіжності між ними. Зазначено, що пам'ятки «загальноєвропейського горизонту» (поселення в Сіде, кургани у Кульчицях і Болехівцях) дозволяють датувати цей горизонт у Подністер'ї 2 900–2 600 рр. до н.е (с. 191). Середній етап розвитку культури шнурової кераміки, на основі порівняння з пам'ятками на території Польщі, датовано 2 600–2 500/2 400 рр. до н.е. (с. 194). Пізній етап, на основі радіокарбонного датування, віднесено до 2 400/2 300 – 2 200 до н.е. (с. 197).

Розглядаються зв'язки культури шнурової кераміки із сусідніми культурами. На основі картографування розташування пам'яток культури кулястих амфор і культури шнурової кераміки зроблено висновок про те, що носії цих культур переважно не контактували між собою (с. 201).

Щодо контактів культури шнурової кераміки і ямної культури, то зазначено взаємні впливи, які помітні в орнаментатії посуду, в керамічних імпортах та впливах на устрій поховань. Висувається гіпотеза щодо просування населення ямної культури в південно-західному напрямку через Подністер'я (с. 206–207).

Висувається гіпотеза про дві хвилі контактів культури шнурової кераміки і середньодніпровської культури. Одна хвиля відбулася під час формування середньодніпровської культури (близько 2 700 рр. до н.е.), друга – у 2300–2 200 до н.е., і вона пов'язана з міграцією носіїв культури шнурової кераміки на схід (с. 210). На пізньому етапі розвитку культури шнурової кераміки відбулося проникнення в її середовище носіїв середньодніпровської культури. Про це свідчать орнаментика і форми посуду, поховальні комплекси та ізотопні аналізи кістяків (с. 213–216).

При розгляді впливу традицій культури шнурової кераміки на подальший розвиток культур епохи бронзи в регіоні вказано на певні курганні поховання і деякі керамічні технології в пізнішій межановіцькій культурі.

У **Висновку** підсумовано головні положення дисертаційної роботи.

Список джерел (архівні документи та література) налічує 447 позицій українською, польською, чеською, німецькою і англійською мовами.

У **Додатках** представлено каталог пам'яток культури шнурової кераміки Верхнього Подністер'я, таблицю топографічних особливостей розміщення поселень культури, таблиці розмірів крем'яних сокир, ножів, скребків, наконечників, кам'яних сокир, плоских сокир та 135 ілюстрацій.

Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків

Наукові положення, висновки дисертаційної роботи загалом достатньо обґрунтовані.

Достовірність результатів роботи

Основні положення роботи апробовано на 9 наукових конференціях і опубліковано у 9 роботах у фахових виданнях.

Наукова новизна

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає у наступному:

1. Це перша узагальнююча робота про культуру шнурової кераміки на Верхньому Придністер'ї
2. Введено у науковий обіг раніше не опубліковані матеріали.
3. Доопрацьована періодизація культури, досліджено її зв'язки з іншими культурами.

Теоретичне і практичне значення результатів роботи

Отримані результати роботи і висновки можуть бути використовані для написання узагальнюючих праць з археології та праісторії України, а також використовуватися для підготовки лекцій та курсів у навчальних закладах.

Автореферат відповідає основним положенням дисертації, відображає актуальність, мету та задачі, основні наукові положення, практичне значення, апробацію та зміст за розділами і висновок.

Дисертаційна робота та автореферат оформлено у відповідності з вимогами, що висуваються до кандидатських дисертацій в Україні, згідно з наказом МОН України від 12.01.2017 та Бюлетенем ВАК України № 9–10 2011 року.

Зауваження

Попри загальну позитивну характеристику роботи є ряд зауважень.

1. На нашу думку, перший і другий етапи розвитку культури шнурової кераміки формально належать до неоліту (немає мідних виробів, що властиво енеоліту). Лише на третьому етапі з'являється невелика кількість виробів з бронзи. Ці явища пояснюють периферійністю культури шнурової кераміки щодо центральноєвропейських культур епохи бронзи та ефектом довгого тривання архаїчних явищ на периферіях (С. Кадров). Тому польські колеги відносять культуру шнурової кераміки до пізнього неоліту (Я. Крук, С. Мілісаускас) або перші етапи культури шнурової кераміки – до пізнього неоліту, а пізній етап – до ранньої епохи бронзи (Я. Махнік). Хоча зазначене належить до дискусійних питань.
2. В ілюстративній частині дисертації було б добре надати окремі карти пам'яток для кожного етапу розвитку культури шнурової кераміки, а також синхронні таблиці культур того часу у Подністер'ї і сусідніх регіонах.
3. Суто стилістичні зауваження. Можливо, варто було б замінити деякі терміни (кальки з польської та англійської мов), як-от «нішові поховання» на «катакомбні поховання» та «фермерське господарство» на «скотарсько-землеробське», чи «скотарське господарство».

Наведені зауваження не впливають на загальну оцінку дисертації.

Вважаю, що дисертаційна робота є завершеною працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, відповідає вимогам до кандидатської дисертації згідно з п.п. 9, 11, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2017 р., а її автор заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук.

Ткачук Т. М. - кандидат історичних наук, завідувач Відділу археології та реконструкції історичних ландшафтів Національного заповідника «Давній Галич».

Підпис засвідчую

*старший історик
кадрів ТМ (Т. М. Ткачук)*

Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України	
Вхід №	158 /снургад
"22" квітня	2018